

Аляксандар Фрыдман

Невядомы генацыд: знішчэнне беларускіх цыганоў у 1941-1944

гісторык, выпускнік гістфаку БДУ. У дадзены момант павышае сваю кваліфікацыю ўва ўнівэрсытэце Саарбрукена (Нямеччына).

Рогајmos (Вынішчэнне)... Гэтым жаклівым словам рома называюць генацыд нямецкага нацыянал-сацыялізму супраць цыганскага народу ў Еўропе.

Знішчэнне цыганскага насельніцтва падчас нямецкай акупацыі Беларусі ў 1941-1944 гадах застаецца чорнай плямай у гісторыі другой сусветнай вайны. Пра гэты генацыд маўчаць беларускія падручнікі гісторыі¹, у беларускіх гарадах і мястэчках мы не пабачым помнікаў цыганскім ахвярам нацызму... Савецкая ўлада замоўчвала злачынствы як супраць яўрэяў, так і супраць цыганоў. Сёння беларускае грамадства мае магчымасць даведацца пра яўрэйскую Катастрофу.

СКЛАДАНАСЦІ ВЫВУЧЭННЯ ЦЫГАНСКАГА ГЕНАЦЫДУ

Рэканструяваць генацыд цыганскага насельніцтва Беларусі цяжка. Па-першае, нашы веды пра ўнутраны лад жыцця беларускіх рома як да акупацыі, так і падчас яе маюць выразна фрагментарны характар. Па-другое, нельга не падкрэсліць супярэчлівасці й складанасці нямецкай палітыкі вынішчэння цыганоў. Так, у часы акупацыі Беларусь не існавала як цэласная адміністрацыйная адзінка, а была падзелена на часткі, дзе кіраванне ажыццяўлялася рознымі ўстановамі і, адпаведна, дзейнічалі розныя загады датычна лёсу цыганоў. Па-трэцяе, трэба адзначыць абмежаванасць базы крыніцаў (у прыватнасці, пасляваенная юстыцыя, на жаль, не надала ўчыненым на тэрыторыі Беларусі злачынствам супраць цыганоў належнай увагі)². Усе гэтыя фактары значна ўскладняюць вывучэнне праблемы.

ПАЧАТАК ВАЙНЫ: АЙНЗАЦГРУПА Ў ПАЛІЦЫІ БЯСПЕКІ І СД

Разам з нямецкім Вермахтам на тэрыторыю СССР увайшлі спецыяльна падрыхтаваныя матарызаваныя г. зв. апэратыўныя групы (айнзацгрупы) паліцыі бяспекі і СД (А, В, С і D, каля 3000 чалавек), якія былі далучаны да армейскіх групавак «Поўнач» (айнзацгрупа А), «Цэнтр» (айнзацгрупа В), «Поўдзень» (айнзацгрупа С), а таксама да 11-й Арміі (Айнзацгрупа D)³.

Пад кіраўніцтвам брыгадэнфюрэра СС, генерал-лейтэнанта паліцыі і кіраўніка нямецкай крымінальнай паліцыі Артура Нэбэ ў Варшаву накіравалася айнзацгрупа В у складзе зондэркаманды 7а і 7б, форкаманды V-КО і «Moskau» (яна ж зондэркаманда 7с), а таксама айнзацкаманды 8 і 9 (агульнай колькасцю 655

¹ Калі пра вынішчэнне яўрэйскага насельніцтва беларускія падручнікі яшчэ ўзгадваюць, хаця і абмяжоўваюцца некалькімі досыць абстрактнымі радкамі, якія не забяспечваюць паўнаватаснага ўяўлення пра злачынствы нямецкіх акупантаў, то пра лёс беларускіх рома яны ўвогуле маўчаць. Яскравы прыклад - Ладыеў У. Ф., Ермаловіч В. І., Пупа В. В. Беларусь у перыяд другой сусветнай вайны / Брыгадзін П. І., Ладыеў У. Ф. і інш. Гісторыя Беларусі. Ч. II. XIX-XX стагоддзі (Курс лекцый). Менск, 2002. С. 467.

² Christian Gerlach. Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weißrussland 1941 bis 1944. Hamburg, 1999. S. 1063.

³ Wolfgang Benz (Hrsg.). Enzyklopädie des Nationalsozialismus. 4. Aufl. München, 2001. S. 440.

⁴ Helmut Krausnick. Hitlers Einsatzgruppen. Die Truppen des Weltanschauungskrieges 1938-1942. Stuttgart, 1985. S. 179; Gerl Robel. Sowjetunion / Dimension des Völkermords. Die Zahl der jüdischen Opfer des Nationalsozialismus. München, 1991. S.

чалавек). У Варшаве айнзацгрупа В наладзіла сувязь з армейскай групоўкай «Цэнтр»⁴. Рухаючыся далей ва ўсходнім напрамку, яна хутка дасягнула тэрыторыі Беларусі. Разам з заходнімі раёнамі Расіі (ад Смаленскай вобласці да ўскраінаў Масквы) Беларусь была вызначана ў якасці тэрыторыі дзейнасці падраздзяленняў айнзацгрупы В⁵.

На айнзацгрупы паліцыі бяспекі і СД нацысцкае кіраўніцтва ўсклала выкананне выпрацаванай праграмы масавага знішчэння розных катэгорыяў савецкага насельніцтва: першапачаткова - камуністычных функцыянераў і палітыкаў, народных камісараў, яўрэяў, якія займалі пасады ў Камуністычнай партыі і дзяржаўным кіраўніцтве, а таксама іншых «радыкальных элементаў» («сабатажнікаў», «прапагандыстаў», «панікёраў» і г. д.)⁶. Айнзацгрупы дасылалі дакладныя паведамленні аб сваёй дзейнасці ў Галоўнае ўпраўленне імперскай бяспекі СС (Reichsicherheitshauptamt - далей RSHA), дзе тыя, у сваю чаргу, перапрацоўваліся ў т. зв. «паведамленні пра падзеі ў СССР» («Ereignismeldungen UdSSR»). Згаданыя паведамленні дазваляюць больш ці менш дакладна рэканструяваць злачынствы, учыненыя айнзацгрупамі на савецкай тэрыторыі.

У ліпені 1941 году падраздзяленні айнзацгрупы В распачалі вынішчэнне мужчынскага яўрэйскага насельніцтва Беларусі (16-60 год), камуністаў, т. зв. «партызанаў», «сабатажнікаў» і г. д. З цягам часу да іх былі далучаны савецкія ваеннапалонныя, т. зв. «непаўнавартасныя азіяты» («Asiatische Minderwertige»), т. зв. «асацыяльныя элементы» («Asoziale»), цыганы, псіхічна хворыя, інваліды ды іншыя⁷.

У гістарычнай навуцы пануе меркаванне, што ў першыя тыдні сваёй дзейнасці на тэрыторыі СССР айнзацгрупы не мелі загаду на ліквідацыю цыганскага насельніцтва⁸.

У ліпені-жніўні 1941 году, калі, згодна з нямецкімі планами маланкавай вайны, канчатковая перамога над СССР павінна была быць дасягнута ў найбліжэйшыя тыдні, Гітлер, магчыма, аддаў загад на вынішчэнне ўсяго яўрэйскага насельніцтва Савецкага Саюзу - незалежна ад полу і веку (адпаведны пісьмовы загад, дарэчы, да сённяшняга дня не знойдзены), які, мабыць, быў абвешчаны рэйхсфюрэрам СС Генрыхам Гімлерам падчас інспекцыйнага наведвання Менску 14-15 жніўня 1941 году⁹. Паводле меркавання Міхаэля Цымермана, адначасова айнзацгрупам было загадана распачаць забойства савецкіх цыганоў, першыя масавыя акцыі супраць якіх датуюцца другой паловай жніўня - вераснем 1941 году¹⁰.

Ота Алендорф, кіраўнік III ўпраўлення RSHA, а таксама айнзацгрупы D, якая нясе адказнасць за забойства найбольшай колькасці савецкіх цыганоў на тэрыторыі Крыму, абгрунтаваў на Нюрнбергскім працэсе знішчэнне яўрэяў і цыганоў аднолькава¹¹: айнзацгрупы мелі загад гарантаваць бяспеку ў тыле нямецкага войска. І яўрэі, і цыганы ўяўлялі сабою небяспечны элемент і такім чынам падлягалі ліквідацыі. Алендорф падкрэсліў, што доўгатэрміновая бяспека магла быць дасягнута шляхам вынішчэння не толькі яўрэйскіх і цыганскіх мужчын, але таксама жанчын і дзяцей.

514; Ицхак Арад. Холокост. Катастрофа европейского еврейства 1933-1945. Иерусалим, 1990. С. 64.

⁵ Толькі за перыяд з ліпеня 1941 году да красавіка 1942 году ўключна айнзацгрупа В знішчыла каля 70 000 савецкіх грамадзянаў. Heinz Artzt. Mörder in Uniform. Organisationen, die zu Vollstreckern nationalsozialistischer Verbrechen wurden. München, 1979. S. 57.

⁶ Ліст кіраўніка RSHA абэрггрупенфюрэра СС Рэйнгарда Гейдрыха да вышэйшых кіраўнікоў СС і паліцыі (02.07.1941). Цыт. паводле: Kraunsick. S. 135.

⁷ Robert M. W. Kempner. SS im Kreuzverhör. Die Elite, die Europa in Scherben schlug. Nördlingen, 1987. S.23; Angelika Ebbinghaus, Gerd Preissler. Die Ermordung psychisch kranker Menschen in der Sowjetunion. Dokumentation / Aussonderung und Tod. Die klinische Hinrichtung der Unbrauchbaren / Hrsg. von Götz Aly. Berlin, 1985. S. 75-108; Henry Friedländer. Der Weg zum NS-Genozid. Von der Euthanasie zur Endlösung. Darmstadt, 1997. S. 235.

⁸ Gerlach. S. 1063.

⁹ Michael Zimmermann. Rassenutopie und Genozid. Die nationalsozialistische «Lösung der Zigeunerfrage». Hamburg, 1996. S. 260 (далей пазначаецца як «Zimmermann а»).

¹⁰ Ebd. Гэтае меркаванне досыць спрэчнае. Падрабязней гл.:

Айнзацгрупы канцэнтравалі сваю ўвагу на адмысловым вышуку і вынішчэнні яўрэяў і камуністаў - галоўных удзельнікаў міфічнай «жыда-бальшавіцкай сусветнай змовы», а таксама партызанаў. «Расава непаўнаважнасцю» рома ў гэтай канцэпцыі была адведзена роля памагатых «сусветнага ворага»¹².

Gerlach. S. 1063.

Асаблівасці цыганскага ладу жыцця (значная колькасць рома складалася з вандроўнікаў) не дазволілі айнзацгрупам выкарыстаць у дачыненні да іх той жа адладжаны механізм «вышук - улік і збор у вызначаным месцы - фізічнае знішчэнне», які дзейнічаў супраць яўрэяў. Стварэнне адасобленых цыганскіх кварталаў практыкавалася рэдка¹³.

¹¹ Zimmermann a. S. 261.

¹² Ebd. S. 263.

¹³ Ebd. S. 262.

¹⁴ Ebd.

Айнзацгрупы не праводзілі сістэматычнага палявання на цыганоў. Аселя і вандроўныя рома затрымліваліся, накіроўваліся на прымусовую працу ці знішчаліся (лёс затрыманых у кожным выпадку вырашаў канкрэтны нямецкі афіцэр) галоўным чынам тады, калі траплялі ў поле зроку айнзацкамандаў - выпадкова з'яўляліся на шляху карнікаў, падчас пераправяркі турмаў ці ўвогуле ўсяго грамадзянскага насельніцтва, выдаваліся мясцовымі жыхарамі альбо затрымліваліся і перадаваліся Вермахтам¹⁴.

¹⁵ Ebd. S. 263; Gerlach. S. 1067.

¹⁶ Трэба падкрэсліць, што, прыйшоўшы да ўлады, Гітлер не распачаў пераследу цыганскага насельніцтва, але вывёў яго на «якасна» новы ўзровень. Антыцыганскае заканадаўства існавала ў Германіі і раней. Падрабязней: Friedlander. S. 393-397.

Традыцыйныя антыцыганскія стэрэатыпы і клішэ неаднаразова былі выкарыстаны айнзацгрупамі і Вермахтам дзеля абгрунтавання карных дзеянняў супраць рома. Сярод такіх стэрэатыпаў былі: антыграмадскія паводзіны, схільнасць да крадзяжу і іншых злачынстваў, гультайства, распаўсюджванне хваробаў, шпіянаж на карысць савецкай улады і партызанаў, іншыя формы супрацоўніцтва з антынямецкім супрацівам (напрыклад, распаўсюджванне варожых звестак) і г. д. Цыганы разглядаліся ў якасці цяжару для краю, эканамічнае становішча якога і без таго было вельмі цяжкім, цяжару, ад якога пажадана было пазбавіцца¹⁵.

¹⁷ Donald Kenrick und Gratian Puxon. Sinti und Roma - die Vernichtung eines Volkes im NS-Staat. Göttingen, 1981. S. 103.

Антыцыганская палітыка нацысцкага кіраўніцтва¹⁶, як адзначаюць Дональд Кенрык і Грэтан Паксан¹⁷, яшчэ да пачатку вайны легітымізавала ў вачах адпаведным чынам ідэалагічна падрыхтаваных членаў айнзацгрупаў і іх памочнікаў з ліку нямецкай паліцыі, жандармерыі¹⁸, складзеных з мясцовых, літоўскіх, украінскіх і іншых калабарантаў ахоўных камандаў¹⁹, а таксама салдатаў Вермахту пераслед і вынішчэнне цыганскага насельніцтва на акупаваных савецкіх тэрыторыях.

¹⁸ Нямецкая паліцыя і жандармерыя галоўным чынам арыштоўвалі рома і перадавалі іх паліцыі бяспекі і СД. Тым не менш, яны таксама прымалі ўдзел у расстрэлах. Zimmermann a. S. 268.

МАСАВЫЯ ЗАБОЙСТВЫ ЦЫГАНОЎ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ І ЗАХОДНЯЙ РАСІІ Ў 1941-1944 ГАДАХ

Паводле ўведзенага акупантамі адміністрацыйнага падзелу Віцебская, Магілёўская, значная частка Гомельскай і ўсход Менскай абласцей, а таксама некалькі раёнаў Палескай вобласці былі далучаны да «вобласці армейскага тылу» (групоўка «Цэнтр»). Паўночныя раёны Берасцейскай, частка раёнаў Баранавіцкай абласцей, а таксама Беластоцкая вобласць сталі часткай Усходняй Прусіі («Генеральная акруга Беласток»). У склад генеральнай акругі «Літва» ўвайшлі паўночна-заходнія раёны Вялейскай вобласці. Паўднёвыя раёны Гомельскай, Палескай, Пінскай і Берасцейскай абласцей былі аднесены да імперскага камісарыяту «Ўкраіна», у якім, таксама як і ў генеральнай акрузе «Беларусь» (Баранавіцкая, Барысаўская, Вялейская, Ганцавіцкая, Глыбоцкая, Лідская, Наваградская, Слоніўская, Слуцкая,

¹⁹ Ахоўныя каманды таксама забівалі цыганоў, часцей, аднак, перадавалі затрыманых жандармерыі ці паліцыі парадку, якія, у сваю чаргу, накіроўвалі іх у паліцыю бяспекі і СД. Zimmermann a. S. 269.

Менская акругі і горад Менск), кіраўніцтва ажыццяўлялі нямецкія цывільныя ўлады. Генеральныя акругі «Літва» і «Беларусь» склалі частку імперскага камісарыяту «Остланд» (Рыга), які ўзначальваў Гінрых Лёзэ.

БЕЛАСТОЧЧЫНА І ІМПЕРСКІ КАМІСАРЫЯТ «УКРАІНА»

Цыганы далучанай да Ўсходняй Прусіі Беласточчыны падзялілі лёс сваіх нямецкіх супляменнікаў.

Выпрацоўкай рашэння «цыганскага пытання» ў Рэйху і ў акупаванай Заходняй і Цэнтральнай Еўропе займаўся шэраг нямецкіх устаноў і ведамстваў. У гэтай сувязі трэба ўзгадаць перш за ўсё RSHA, а дакладней кажучы, яго ўпраўленне V (імперская крымінальная паліцыя), на чале якога стаяў ужо знаёмы нам Артур Нэбэ; даследчыцкую ўстанову ў пытаннях расавае гігіены, якую ўзначальваў галоўны нямецкі спецыяліст у галіне вывучэння цыганоў доктар Роберт Рытэр; адказы за дэпартацыі і знішчэнне перш за ўсё яўрэяў, але таксама і цыганоў Рэферат IV B 4 («Referat Auswanderung und Räumung»), якім загадваў оберштурмбанфюрэр СС Адольф Эйхман, і іншыя²⁰. Пачынаючы з 1942 году асаблівую ўвагу цыганскай тэме надаў і рэйхсфюрэр СС Гімлер²¹. Пэўны час яго, напрыклад, захапляла ідэя захаваць групу «чыстых» цыганоў і ператварыць іх у нешта накшталт жывых музейных экспанатаў²².

Увосень 1942 году лёс цыганоў стаў прадметам спрэчак і дыскусіяў, у якіх, акрамя ведамстваў СС, прынялі ўдзел таксама партыйная канцылярыя (Марцін Борман), міністэрства юстыцыі (Герыг Тырак), міністэрства прапаганды (Ёзэф Гебельс) і іншыя ўстановы²³.

Пры канцы восені таго ж году Гімлер імкнуўся навязаць Гітлеру свае прапановы наконт вырашэння «цыганскага пытання». Выказванні фюрэра па гэтай тэме невядомыя. Ёсць, аднак, усе падставы лічыць, што супраць прапановы Гімлера ён нічога не меў²⁴.

У студзені 1942 году дыскусія прыпынілася. 16 студзеня Гімлер загадаў вылучыць цыганскіх «мішлінгаў» (ням. «Mischling» - метыс), рома, а таксама «ненямецкакроўных членаў цыганскіх родаў балканскага паходжання» і тэрмінова накіраваць іх у канцлагер Асвенцым. Загад не ахопліваў цыганоў лалеры; «чыстых» цыганоў - сінці; «сінці-мішлінгаў, якія маглі быць аднесены да качэўных народаў»; «сацыяльна асіміляваных цыганоў і мішлінгаў»; цыганоў і «мішлінгаў», якія раней служылі ў нямецкім войску, - тых, хто быў звольнены з узнагародамі або быў паранены; тых, хто мог быць выкарыстаны для працы ў прамысловасці; мужоў ці жонак вышэйзгаданых асобаў альбо залежных ад іх; цыганоў з іншаземным грамадзянствам²⁵.

26 і 28 снежня 1943 году загад быў пашыраны на Альпійскія і Дунайскія гаўляйтэрствы Рэйху, 29 сакавіка - на Беласточчыну, Эльзас, Латарынгію, Люксембург, Бельгію і Нідэрланды. Цыганы Пратэктарату Багемія і Маравія былі яшчэ ў жніўні 1942 году змешчаны ў зборных лагерах Леты і Гадонін, а праз год

²⁰ Romani Rose (Hrsg.): Der nationalsozialistische Völkermord an den Sinti und Roma. Stuttgart, 1995. S. 82; Friedländer. S. 397-404.

²¹ Michael Zimmermann. Zigeunerpolitik im Stalinismus, im «realen Sozialismus» und unter dem Nationalsozialismus. Eine Untersuchung in vergleichender Absicht. Mannheim, 1996. S. 30 (далей «Zimmermann b»).

²² Donald Kenrick. Das Schicksal der Zigeuner im NS-Staat / Donald Kenrick, Grattan Puxon, Tilman Zülch. Die Zigeuner. Verkannt, Verachtet, Verfolgt. Hannover, 1980. S. 43.

²³ Hans-Joachim Döring. Die Zigeuner im Nationalsozialistischen Staat. Hamburg, 1964. S. 143ff; Henry R. Huttenbach. The Romani Porajmos: The Nazi Genocide of Gypsies in Germany and Eastern Europe / The Gypsies of Eastern Europe / Ed. by David Crowe and John Kolsti. London [u.a.], 1991. P. 40-41.

²⁴ Zimmermann b. S. 25.

²⁵ Kenrick. S. 43f; Wolfgang Benz. Der «Ewige Zigeuner»? Vorurteile-Mythen-Feindbilder / Sinti, Roma und wir, hrsg. von Rolf Busch. Berlin,

адтуль накіраваны ў Асвенцым²⁶.

1994. S. 55.

У Асвенцыме быў створаны адмысловы цыганскі лагер (сэктар В.ІІ.в, Біркенаў). На плошчы памерам 600 метраў удоўжкі і 120 метраў ушыркі месцілася 20 баракаў (да 800 чалавек у кожным), блок для хворых, кухня, канцылярыя і лазні. У ліпені 1943 году лагер акружылі агароджай, па якой быў пушчаны электраток²⁷.

²⁶ Rose. S. 120.

²⁷ Ebd.

²⁸ Ebd. S. 136.

²⁹ Ebd.

³⁰ Ebd.

Першыя цыганы трапілі ў Асвенцым 26 лютага 1943 году, пры канцы сакавіка іх было ўжо каля 11 000. Вязні цыганскага лагера пазначаліся літарай «Z» і адпаведным нумарам (татуіроўка на руцэ)²⁸. Згодна з лагернай статыстыкай, наймаладзейшаму вязню было 2 месяцы, а найстарэйшаму - 110 гадоў. У лагеры нараджаліся дзеці, якім на сцягне таксама выпальваўся нумар вязня²⁹. Усе працаздольныя (у тым ліку і дзеці) мусілі выконваць цяжкую фізічную працу: перанос рэк да крэматорыяў, ліквідацыя дрэнажных равоў і г. д.³⁰

Як і яўрэі, цыганы сталі аб'ектам злавачынных медыцынскіх эксперыментаў Ёзэфа Менгеле і іншых сумнавядомых нямецкіх дактароў. Выкарыстанне цыганоў у гэтай галіне ініцыяваў Нэбэ. Прапанова знайшла падтрымку Гімлера, які выдаў адпаведны загад³¹.

³¹ Ebd. S. 83, 136.

З Беласточчыны ў Асвенцым нацысты накіравалі прыкладна 2800 цыганоў (яшчэ раней у раёне Беластоку значная колькасць цыганоў загінула ад рук жандараў). Першую групу (1700 чалавек) лагерная адміністрацыя адразу ж па прыбыцці (23 сакавіка 1943 году) змясціла ў блоках 20 і 22 і ў тую ж ноч накіравала ў газавыя камеры. Цыганоў нават не зарэгістравалі, бо Менгеле западозрыў сярод прыбылых хворых на сыпны тыф³².

³² Ebd. S. 136; Gerlach. S. 1066.

У траўні 1943 году, з прычыны ўмоваў утрымання, у вязняў катастрофічна пагоршыўся стан здароўя. Значная колькасць цыганоў загінула ад голаду, ад сыпнога і брушнога тыфу, ад номы і ад гвалту лагернай аховы³³.

Два тыдні наканавана было прабыць у цыганскім лагеры другой групе беластоцкіх цыганоў. Менгеле таксама западозрыў сярод іх хворых на тыф. 25 траўня 1943 году беластоцкія цыганы, разам з аўстрыйскімі супляменнікамі, былі атручаны ў газавых камерах (усяго 507 мужчын і 508 жанчын)³⁴.

³³ Rose. S. 136.

28 лістапада 1943 году ў Асвенцым былі дэпартаваны 20 рома з Горадні і Арла³⁵.

³⁴ Ebd.; Gerlach. S. 1066.

У красавіку 1944 году з Берасця ў Асвенцым накіраваўся эшалон з 852 усходнепрускімі сінці³⁶.

³⁵ Kenrick, Puxon. S. 104.

³⁶ Gerlach. S. 1066.

Трагічная адысея тысячы ўсходнепрускіх сінці распачалася ў траўні 1942 году, калі ўлады Ўсходняй Прусіі накіравалі транзітам праз Беласточчыну ў імперскі камісарыят «Украіна» дзве групы цыганоў. Улады камісарыяту пра дэпартацыю паінфармаваныя не былі. У выніку сінці былі змешчаны мясцовым кіраўніком СС і паліцыі ў берасцейскую турму (Берасце ўваходзіла ў склад камісарыяту «Ўкраіна»). Праз нейкі час цыганоў выпусцілі на волю, а нямецкія ўлады аказаліся ў парадасальным становішчы: у Берліне працягваліся спрэчкі наконт вырашэння

³⁷ Ebd.

³⁸ Ebd.; Kenrick. S. 48.

³⁹ Kenrick. S. 48.
Кенрык узгадвае (S.

«цыганскай праблемы» (загад Гімлера выйшаў толькі ў сярэдзіне студзеня), а сінці (жыхары Германіі) запатрабавалі забеспячэння харчамі на тым жа ўзроўні, як і для немцаў з Рэйху, а таксама выплаты пенсій³⁷.

Увосень 1942 году цыганоў змясцілі ў лагер для прымусовай працоўнай сілы, а ў студзені сярод іх пачалася эпідэмія сыпного тыфу. Не выключана, што невядомая колькасць вязняў была расстраляна. У лютым 1943 году сінці былі перамешчаны на тэрыторыю берасцейскага гета (яўрэяў нацысты знішчылі яшчэ ў 1942 годзе). Пад пагрозай смяротнага пакарання цыганам было забаронена пакідаць гета. Дакладна вядома, што за парушэнне гэтага загаду быў расстраляны сінта Герман К. (Hermann K.)³⁸.

Большая частка дэпартаваных усходнепрускіх сінці скончыла сваё жыццё ў Асвенцыме. Частку мужчын стэрылізавалі і накіравалі ў працоўны лагер Шэрбур (Францыя), дзе яны займаліся аб'яшкоджваннем бомбаў, якія не разарваліся³⁹.

Пасля таго як працаздольныя цыганы былі накіраваны ў лагеры Бухенвальд, Мітэльбаў-Дора, Флосенбург і Равенсбрук, у ноч з 2 на 3 жніўня 1944 году цыганскі лагер Асвенцыму спыніў сваё існаванне. 2897 вязняў (галоўным чынам старыя, жанчыны і дзеці) загінулі ў газавых камерах.

Ліквідацыя лагера, аднак, не спыніла дэпартацый. Так, у прыватнасці, 26 верасня 1944 году ў Асвенцым прыбылі 200 цыганскіх дзяцей з Бухенвальду, якіх адразу ж накіравалі ў газавыя камеры⁴⁰. Амаль 22 600 цыганоў з розных куткоў Еўропы змясцілі нацысцкія забойцы ў Асвенцыме. Больш за 19 300 з іх засталіся ў лагеры назаўсёды⁴¹...

Пра лёс цыганоў Берасцейшчыны, Піншчыны і іншых тэрыторыяў, аднесеных да імперскага камісарыяту «Ўкраіна», невядома амаль нічога. У літаратуры ўзгадваецца толькі выпадак у Мазыры, дзе цыганоў забіла з уласнай ініцыятывы ахоўная каманда⁴².

ГЕНЕРАЛЬНАЯ АКРУГА «БЕЛАРУСЬ»

У кастрычніку 1941 году камандзір 707 пяхотнай дывізіі генерал Густаў фон Бехтальсгайм загадаў пры выяўленні забіваць цыганоў адразу на месцы. Якія практычныя вынікі меў гэты загад, не высветлена⁴³. Адзначым, што Бехтальсгайм застаўся верны сваім радыкальным поглядам. 25 лістапада ён, будучы ўжо камандантам Беларусі, падкрэсліў у сваім загадзе № 24 неабходнасць знішчэння яўрэяў і цыганоў⁴⁴.

У верасні 1941 году нацысты працягвалі «ачышчаць» тэрыторыю Рэйху, Люксембургу і Пратэктарату Багемія і Маравія ад «непажаданых элементаў». У Лодзь, а пазней у Рыгу, Менск і Коўна накіраваліся эшалоны з яўрэямі. Паміж 16 кастрычніка і 4 лістапада ў Лодзь былі дэпартаваны 5000 цыганоў з аўстрыйскага Бургенланду. Трохі пазней (канец 1941 - пачатак 1942 году) аўстрыйскіх цыганоў патруцілі ў газавых камерах лагера Хелмна⁴⁵.

42), акрамя таго, дэпартацыю 120 тыльзіцкіх (сёння Савецк Калінінградскай вобласці) цыганоў, якія былі змешчаны ў беластоцкай турме. У 1942 годзе яны ўтрымліваліся ў былым лагера для савецкіх ваеннапалонных (Берасце). Мужчыны і некаторыя жанчыны былі вымушаны працаваць на бетоннай фабрыцы і на чыгунцы. Лёс гэтых цыганоў, а таксама пытанне, ці ўваходзілі яны ў склад згаданых Герлахам 1000 усходнепрускіх сінці (S. 1066), няясны.

⁴⁰ Rose. S. 136.

⁴¹ Zimmermann b. S. 26.

⁴² Цымэрман узгадвае толькі забойства ва «ўкраінскім Мазыры» і не пазначае даты падзеі (Zimmermann a. S. 269).

⁴³ Gerlach. S. 1065.

⁴⁴ Приказ № 24 коменданта Белоруссии Бехтольсхейма об уничтожении евреев и цыган (24 ноября 1941 г.). Цыт. паводле: Черноглазова Р., Лейзеров А. Трагедия евреев Белоруссии в 1941-1944 гг. Сборник материалов и документов. Минск, 1995. С. 71; Wolfgang Benz, Konrad Kwiet, Jürgen Matthäus (Hrsg.). Einsatz im «Reichskommissariat Ostland». Dokumente zum Völkermord im Baltikum und in Weißrußland. Berlin, 1998. S. 78.

⁴⁵ Huttenbach. P. 38-39; Zimmermann b. S. 25; Арад. С. 34, 36.

⁴⁶ Zimmermann a. S. 269.

⁴⁷ У шэрагу даследаванняў

Пры канцы 1941 - у пачатку 1942 году дапаможная казацкая каманда на загад гаўптштурмфюрэра СС (Менскае ведамства камандзіра паліцыі бяспекі і СД) знішчыла некалькі дзесяткаў рома⁴⁶.

З ініцыятывы камандуючага паліцыяй парадку «Остланду» Георга Едыке імперскі камісар Лёзэ накіраваў 24 снежня 1941 году⁴⁷ сакрэтны ліст на імя вышэйшага кіраўніка СС і паліцыі «Остланду» Фрыдрыха Екельна, у якім патлумачыў сваё разуменне «цыганскага пытання»⁴⁸.

У вандроўных цыганах Лёзэ бачыў падвойную небяспеку. Па-першае, яны, паводле слоў імперскага камісара, з'яўляліся пераносчыкамі заразных хваробаў; па-другое - «ненадзейным элементам», які немагчыма было прымусіць да карыснай працы. Акрамя таго, яны шкодзілі «нямецкай справе», бо распаўсюджвалі варожыя звесткі. Да вандроўных цыганоў Лёзэ прапанаваў ставіцца так, як і да яўрэяў (інакш кажучы - знішчаць. - **Аўт.**). Аселяы цыганы ў лісце не ўзгадваліся.

Прапановы Лёзэ не сталі канчатковым варыянтам вырашэння «цыганскага пытання» ў камісарыяце «Остланд». У чэрвені 1942 году кіраўнік міністэрства акупаваных усходніх тэрыторый Альфрэд Розенберг запатрабаваў ад свайго падначаленага Лёзэ дакладнай інфармацыі пра становішча цыганоў на тэрыторыі камісарыяту⁴⁹.

У сакавіку 1943 году Розенберг накіраваў Гімлеру, партыйнаму і вайсковаму кіраўніцтву, а таксама імперскім камісарам «Остланду» і «Ўкраіны» праект, у якім выявіў уласнае бачанне будучыні цыганскага насельніцтва ў падначаленых яму рэгіёнах⁵⁰.

У сваім праекце Розенберг не рабіў аніякай розніцы паміж аселямі і вандроўнымі цыганамі. Усіх цыганоў без выключэння належала накіраваць у спецыяльныя лагеры альбо пасяленні. Той жа лёс чакаў і цыганскіх «мішлінгаў», якія ўвогуле павінны былі разглядацца ў якасці цыганоў.

Гімлер знайшоў некаторыя погляды Розенберга непрымальнымі. Справа ў тым, што ў нетрах RSHA панавала іншае меркаванне наконт лёсу цыганоў «Остланду» і «Ўкраіны». Рэйхсфюрэр СС палічыў патрэбным падкрэсліць розніцу паміж аселямі і вандроўнымі цыганамі. Калі да першых (таксама як і да аселях «мішлінгаў») трэба было ставіцца як і да іншага насельніцтва краю (зразумела, што пра яўрэяў гаворка ў гэтым выпадку не ішла), то ў адносінах да другіх (як і да вандроўных «мішлінгаў») Гімлер збольшага пагаджаўся з прапановамі міністра акупаваных усходніх тэрыторыяў⁵¹.

Адрозненне паміж аселямі і вандроўнымі цыганамі і прывілеяванае становішча першых адносна другіх - асаблівасць нацысцкай «цыганскай» палітыкі ў камісарыятах «Остланд» і «Ўкраіна». «Остланд» і «Ўкраіна» - адзіныя рэгіёны акупаванай Еўропы, дзе было ўведзена гэтае адрозненне⁵². Парадаксальным чынам пэўная частка беларускіх цыганоў абавязана сваім выратаваннем асабліваму меркаванню рэйхсфюрэра СС.

(Kenrick, Puxon. S. 104; David M. Crowe. A history of the gypsies of Eastern Europe and Russia. London [u.a.], 1995. P. 185; Gerlach. S. 1065) ліст Лёзэ да Екельна пазначаны 24 снежня 1941 году (пярэдаднем свята Нараджэння Хрыстовага). Паводле Цымэрмана (Zimmermann a. S. 269), ён датуецца 4 снежня.

⁴⁸ Kenrick, Puxon. S. 104f; Zimmermann a. S. 269f; Crowe. S. 185.

⁴⁹ Kenrick, Puxon. S. 105.

⁵⁰ Ebd.

⁵¹ Ebd.

⁵² Ebd.

⁵³ Kenrick, Puxon. S. 105; Crowe. P. 186.

15 лістапада 1943 году пабачыў свет канчатковы варыянт пастановы, у якім у поўнай меры былі ўлічаны заўвагі Гімлера⁵³.

Да аселых цыганоў і «мішлінгаў» было загадана ставіцца як і да жыхароў краю. Вандроўныя цыганы і «мішлінгі» апынуліся на адной прыступцы з яўрэямі і накіроўваліся ў канцлагеры. У спрэчных выпадках пытанне аб прыналежнасці да цыганскага народу належала вырашаць кіраўніку паліцэйскага ведамства.

⁵⁴ Zimmermann b. S. 24.

Цымерман тлумачыць розніцу ў разуменні «цыганскага пытання» датычна Рэйху і акупаваных усходніх тэрыторый наступным чынам⁵⁴.

⁵⁵ Gerlach. S. 1065.

⁵⁶ Ebd.

Калі ў нямецкіх т. зв. аселых «асацыяльных цыганскіх мішлінгах», якія страцілі характэрныя для цыганоў рысы і актыўна кантактавалі з немцамі, нацысты бачылі пагрозу разлажэння нямецкага народу, дык нямецкія цыганы-вандроўнікі з іхнім традыцыйным ладам жыцця падаваліся ў гэтым сэнсе адносна «бяскрыўднымі».

⁵⁷ Паведамленне жандарскага посту Ляхавічы раённаму кіраўніку жандармерыі (Баранавічы) пра расстрэл цыганоў (26 жніўня 1942 году). Цыт. паводле: Benz, Kwiet, Matthäus. S. 253f.

Асістэнтка Р. Рытэра Эва Юстын дакладна пазначыла ў сваёй дысертацыі «Lebensschicksale artfremd erzogener Zigeunerkinder und ihrer Nachkommen» (Берлін, 1944), што «цыганскае пытанне» нельга параўнаць з яўрэйскім, бо цыганы, у адрозненне ад яўрэяў, не маюць магчымасці падарваць нямецкі народ як цэлае».

На акупаваных усходніх тэрыторыях становішча было дэметральна процілеглым. Менавіта ў вандроўных цыганах нацысты бачылі пагрозу для нямецкага войска і таму бязлітасна вынішчалі іх.

⁵⁸ Из акта Городищенской районной комиссии об истреблении и угоне в рабство немецко-фашистскими захватчиками советских граждан на территории Городищенского района Барановичской области в 1941-1944 гг. Цыт. паводле: Черноглазова, Лейзеров. С. 117; Gerlach. S. 1065.

Пакуль у Берліне працягвалася спрэчка наконт лёсу цыганоў «Остланду» і «Украіны», на тэрыторыі генеральнай акругі «Беларусь» поўным ходам ішла ліквідацыя рома.

Забойствы звычайна выконвала нямецкая жандармерыя, якой дапамагалі беларускія і іншыя ахоўныя каманды. Загады паступалі з боку грамадзянскіх уладаў. Так, лідскія цыганы былі знішчаны ў 1942 годзе на загад кіраўніка штабу пры раённым камісару Віндыша⁵⁵. У Вялейцы й Клецку рома былі забіты ў 1942 годзе і пахаваныя ў той жа магіле, што і мясцовыя яўрэі⁵⁶.

⁵⁹ Gerlach. S. 1065.

26 жніўня 1942 году жандарскі пост Ляхавічаў далажыў раённаму кіраўніку жандармерыі (Баранавічы) пра расстрэл цыганскай сям'і з шасці чалавек. Паводле паведамлення бургамістра Сарытава (Ляхавіцкі раён), цыганы былі выяўлены, забіты і 25 жніўня пахаваны ў зручным месцы⁵⁷.

Цыганы Гарадзішча былі змешчаны ў гета разам з мясцовымі яўрэямі, а ў лістападзе 1942 году расстраляны каля праваслаўных могілак (100 чалавек)⁵⁸. У 1941-1942 гадах у раёне Глыбокага загінулі каля 1000 рома⁵⁹.

Яшчэ напрыканцы лета 1942 году Гімлер прызначыў высокага кіраўніка паліцыі і СС на тэрыторыі Цэнтральнай Расіі Эрыха фон Бах-Цэлеўскі (Erich von Bach-Zelewski) шэфам т. зв. «адзелаў па барацьбе з бандамі» («Bandenbekämpfungsverbände»), пад бандамі на ўвазе меліся партызаны. - Аўт.),

складзеных з ліку нямецкіх паліцэйскіх, беларускіх, літоўскіх, украінскіх і іншых добраахвотнікаў, салдат Вермахту і г. д. Значную частку ахвяраў аддзелаў Бах-Цэлеўскі, якія дзейнічалі ў тым ліку і на ўсёй тэрыторыі Беларусі, склалі яўрэі, у якіх нацысты бачылі галоўных натхняльнікаў, удзельнікаў і памочнікаў партызанскага руху. Да партызанаў і іхніх памочнікаў былі аднесены і цыганы, якія таксама сталі ахвярамі карных антыпартызанскіх аперацыяў «Bamberg», «Nürnberg», «Hamburg», «Altona» і іншых. Так, у прыватнасці, падчас аперацыі «Hamburg» (10-21 студзеня 1942 году) у раёне Слоніму былі затрыманы 30 цыганоў з вялікай колькасцю прыпасаў⁶⁰.

⁶⁰ Crowe. P. 183; Gerlach. S. 902.

Пытанне, у якой ступені загад ад 16 лістапада 1943 году адбіўся на лёсе цыганоў генеральнай акругі «Беларусь», застаецца нявысветленым. Тым не менш пазначым, што звестак пра дэпартацыі рома з гэтай тэрыторыі ў Асвенцым у 1943-1944 гадах няма.

⁶¹ Zimmermann a. S. 260; Gerlach. S. 1063.

⁶² Gerlach. S. 1063.

«ВОБЛАСЦЬ АРМЕЙСКАГА ТЫЛУ»

У «вобласці армейскага тылу» адбылася першая з шэрагу рэканструяваных антыцыганскіх акцыяў на тэрыторыі Беларусі: у другой палове верасня 1941 году палявая камендатура 181 (Лепель) перадала айнзацкамандзе-9 23 цыганы (13 мужчын і 10 жанчын), якія нібыта тэрарызавалі сельскае насельніцтва і здзяйснялі крадзяжы⁶¹.

⁶³ Ebd. S. 1064.

⁶⁴ Ebd. S. 585ff, 595-602.

У кастрычніку-лістападзе 1941 году вайсковыя ўлады выдалі адпаведныя загады (напрыклад, загад № 25 палявой камендатуры 528 (Рагачоў) ад 8 кастрычніка 1941 году), паводле якіх усе рома падлягалі арышту і перадачы паліцыі бяспекі і СД⁶². У тылавых раёнах армейскіх групавак «Цэнтр» і «Поўнач» дзейнічалі наступныя інструкцыі: цыганоў, што на працягу мінімум двух год вялі аселы лад жыцця, было загадана не чапаць, але тым не менш наглядаць за імі; цыганы-вандроўнікі перадаваліся айнзацкамандам⁶³.

⁶⁵ Ebd. S. 1064.

⁶⁶ Ebd.

У гарадах і мястэчках усходняй і паўднёва-ўсходняй Беларусі, а таксама заходняй Расіі аддзелы айнзацкаманды 8, на чале якой стаяў штурмбанфюрэр СС доктар Ота Брадфіш, знішчылі каля 20 000 савецкіх грамадзянаў (у пераважнай большасці яўрэяў)⁶⁴. 10 кастрычніка карнікі Брадфіша пры дапамозе паліцыі забілі 50 магілёўскіх цыганоў⁶⁵.

⁶⁷ Eugen Kogon, Hermann Langbein, Adalbert Rückerl u.a. Nationalsozialistische Massentötungen durch Giftgas. Frankfurt am Main, 1983. S. 87.

⁶⁸ Kenrick, Puxon. S. 104.

У студзені 1941 году ў Мар'інай Горцы на працягу некалькіх тыдняў у жахлівых умовах утрымліваліся 200 рома. Значная колькасць вязняў (галоўным чынам - жанчыны і дзеці) загінула, астатнія былі расстраляны пры канцы 1941 і ў пачатку 1942 году⁶⁶.

⁶⁹ Zimmermann a. S. 262.

На рубяжы 1941-1942 гадоў айнзацгрупы ўсё часцей пачалі выкарыстоўваць «душагубкі» (машыны, у якіх ахвяраў атручвалі выхлапнымі газамі) у якасці сродку для знішчэння мірнага насельніцтва⁶⁷. Для знішчэння цыганоў і далей ужываліся масавыя расстрэлы.

У 1942 годзе пераслед рома ў «вобласці армейскага тылу» ўзмацніўся⁶⁸.

⁷⁰ [Kenrick, Puxon. S. 104; Justiz und NS-Verbrechen. Verfahren Lfd. Nr. 620.](#), online: 27.03.2004.

У пачатку году група з 20 цыганоў патрапіла каля Віцебску ў рукі айнзацкаманды 9. Карнікі расстралялі іх усіх, у тым ліку і старую цыганку, якая дарэмна прасіла літасці. Нямецкі камандзір застаўся непахісны: цыганка магла расказаць пра забойства і таму павінна была памерці⁶⁹.

Таксама ў пачатку 1942 году зондэркаманда 7а затрымала і забіла 10-15 рома, якія рухаліся на конях і вазах у бок Клінцоў (Бранская вобласць)⁷⁰.

Новая хваля забойстваў у «вобласці армейскага тылу» прыпадае на сакавік 1942 году: 33 цыганы ў Магілёве (айнзацкаманда 8 з дапамогай паліцыі), спачатку 45 цыганоў, а пазней яшчэ каля 30 цыганоў і 270 яўрэяў - у Клінцах (зондэркаманда 7а). У апошнім выпадку забойцы прывезлі ахвяраў да ямы, канфіскавалі грошы і частку вопраткі, а потым расстралялі. За акцыяй назіралі нямецкія вайскоўцы⁷¹.

⁷¹ [Kenrick, Puxon. S. 103f; Justiz und NS-Verbrechen. Verfahren Lfd. Nr. 588.](#), online: 27.03.2004; Zimmermann a. S. 262; Gerlach. S. 1064.

У канцы сакавіка - пачатку красавіка 1942 году айнзацкаманда 9 паведаміла пра знішчэнне як мінімум 20 цыганоў⁷². На другім тыдні красавіка 1942 году зондэркаманда 7а працягнула сваю карную дзейнасць у Клінцах: 50 рома былі знішчаны⁷³. Каля 1000 цыганоў былі знішчаны ў раёне Смаленску (расстраляныя і часткова пахаваныя яшчэ жывымі)⁷⁴.

⁷² Zimmermann a. S. 260.

⁷³ Ebd.

⁷⁴ Kenrick, Puxon. S. 103.

У красавіку 1942 году айнзацкаманды канчаткова ператварыліся ў стацыянарныя ўстановы паліцыі бяспекі і СД (некаторыя з іх былі стацыянарнымі ўстановамі яшчэ з канца 1941 году). Такім чынам карныя акцыі айнзацкамандаў наблілі больш «якасны» і сістэматычны характар, яны прыстасаваліся да мясцовых умоваў, атрымалі час для лепшай падрыхтоўкі масавых забойстваў і г. д.⁷⁵

⁷⁵ Zimmermann a. S. 268.

У другой палове жніўня 1942 году айнзацгрупа В дасягнула наступных вынікаў у галіне вырашэння «цыганскага пытання» ва ўсходняй Беларусі і заходняй Расіі: затрыманы 30 цыганоў (зондэркаманда 7а), 48 цыганоў (зондэркаманда 7б), 63 цыганы (айнзацкаманда 8), забіты 53 «цыганы і асацыяльныя элементы» (айнзацкаманда 9)⁷⁶.

⁷⁶ Ebd. S. 260.

25 жніўня 1942 году камандзіры палявой паліцыі Вермахту даслалі армейскім групам паведамленне аб дзейнасці партызанаў, у якім падкрэслілі неабходнасць бязлітаснага знішчэння «цыганскіх бандаў» як «сур'ёзнай пагрозы для заспакаення аператыўных абласцей»⁷⁷.

⁷⁷ Kenrick, Puxon. S. 104.

Дзякуючы дапамозе салдатаў Вермахту айнзацгрупы не заставаліся без працы. У першай палове верасня 1942 году айнзацгрупа В «асабліва паставілася» («sonderbehandeln» - тыповы прыклад лексікі карнікаў, пад гэтым словам мелася на ўвазе «знішчэнне». - **Аўт.**) да 301 беларускіх і расійскіх рома⁷⁸. У другой палове месяца айнзацгрупай В былі забіты: 54 (зондэркаманда 7а), 46 (зондэркаманда 7б), 90 (зондэркаманда 7с), 3 (айнзацкаманда 8), 98 (каманда «Smolensk» - такую назву меў цяпер адзін з атрадаў айнзацкаманды 9) цыганоў, а таксама 10 цыганоў і «асацыяльных элементаў» (айнзацкаманда 9)⁷⁹.

⁷⁸ Gerlach. S. 1064.

⁷⁹ Вытрымка са справаздачы айнзацгрупы В аб сваёй дзейнасці і

Рэканструкцыя вынішчэння цыганскага насельніцтва паводле паведамленняў айнзацгрупаў выклікае значныя цяжкасці. Справа ў тым, што айнзацгрупы не заўсёды адмыслова пазначалі т. зв. «цыганскія акцыі» («Zigeuneraktionen»). Возьмем для прыкладу «Справаздачу айнзацгрупы В аб сваёй дзейнасці і становішчы за перыяд ад 15 лістапада да 15 снежня 1942 году» (Die Tätigkeits- und Lagebericht der Einsatzgruppe V für die Zeit vom 15. November bis 15. Dezember 1942). Сярод забітых («sondebehandelt») цыганы ў ім увогуле не ўзгадваюцца, але, разам з яўрэямі, камуністамі і псіхічна хворымі, пазначаны «бандыты», «іншыя ворагі Рэйху», «ворагі Рэйху» і «крымінальнікі»⁸⁰. Цалкам магчыма, што ў гэтыя катэгорыі, а таксама ў згаданыя ў іншых справаздачах «у сваёй большасці... расава і духова непаўнаватарыя элементы», «сабатажнікі», «рабаўнікі», «партызаны», «непажаданыя элементы» ці ўвогуле «іншыя» патрапіла значная колькасць рома⁸¹.

З іншага боку, нельга выключыць, што сярод ахвяраў т. зв. «Zigeuneraktionen» маглі быць і іншыя мясцовыя жыхары, якія дачынення да рома не мелі, але былі абвінавачаны, напрыклад, у рабаўніцтве, якое лічылася традыцыйным заняткам цыганскага насельніцтва⁸².

Малапраўдападобным падаецца, аднак, меркаванне гісторыка Рамані Розэ, які сцвярджае, што частку ахвяраў т. зв. «Judenaktionen» (антыяўрэйскіх акцыяў) склалі цыганы⁸³.

Пра забойства цыганоў у 1943-1944 гадах маюцца толькі некалькі адрывачных паведамленняў. Кенрык і Паксан пазначаюць, што ў 1943 годзе ў «вобласці вайсковага тылу» ў нейкай ступені аслабіўся пераслед аселых цыганоў (у 1941-1942 гадах тут аднолькава вынішчаліся і аселя, і вандроўныя цыганы)⁸⁴.

Увосень 1943 году 100 рома былі расстраляны ў раёне Барысава⁸⁵.

17 чэрвеня 1944 году, за 9 дзён да вызвалення гораду войскамі I Прыбалтыйскага і III Беларускага франтоў, 18 віцебскіх рома былі накіраваны ў Асвенцым⁸⁶. Гэтая дэпартацыя стала, відаць, апошняй падзеяй у гісторыі нацысцкага генацыду супраць беларускіх цыганоў.

КОЛЬКАСЦЬ ЗНІШЧАНЫХ ЦЫГАНОЎ

Памеры нацысцкіх злачынстваў супраць цыганскага народу і да сённяшняга дня застаюцца прадметам спрэчак навукоўцаў і палітыкаў. Паводле розных падлікаў, падчас Роўаітос загінула ад 250 000 да 1 000 000 - 4 000 000 еўрапейскіх цыганоў. Большасць навукоўцаў называе лічбу 500 000 чалавек (альбо 70-80 % цыганскага насельніцтва еўрапейскага кантыненту)⁸⁷.

Ахвярамі генацыду сталі каля 30 000 - 35 000 савецкіх цыганоў⁸⁸. Паводле падлікаў Хрыстыяна Герлаха, Беларусь страціла падчас вайны каля 3000 цыганскіх жыхароў⁸⁹. Ёсць, аднак, усе падставы меркаваць, што на самай справе гэтая лічба з'яўляецца куды большай. Трагедыя беларускіх цыганоў усё яшчэ чакае сваіх даследчыкаў.

становішчы за перыяд ад 16 да 30 верасня 1942 году. Цыт. паводле: Benz, Kwiet, Matthäus. S. 229.

⁸⁰ Вытрымка са справаздачы айнзацгрупы В аб сваёй дзейнасці і становішчы за перыяд ад 15 лістапада да 15 снежня 1942 году. Цыт. паводле: Benz, Kwiet, Matthäus. S. 230.

⁸¹ Zimmermann a. S. 262.

⁸² Ebd.

⁸³ Rose. S. 110.

⁸⁴ Kenrick, Puxon. S. 104.

⁸⁵ Дарма што забойства адбылося ў раёне Барысава, які адносіўся да генеральнай акругі «Беларусь», Герлах (S. 1065) згадвае яго сярод акцыяў, што мелі месца на тэрыторыі, якая кантралявалася вайсковымі ўладамі.

⁸⁶ Kenrick, Puxon. S. 105.

⁸⁷ Huttenbach. P. 45.

⁸⁸ Kenrick, Puxon. S. 105; Crowe. P. 186.

⁸⁹ Gerlach. S. 1063.